

સ્ત્રી સશક્તિકરણ ભારતમાં: આધુનિક મુદ્દાઓ, પડકારો અને ભવિષ્યની દિશા

Dr. Trupti Thakar

Assistant Professor

S. S. Patel B. Ed college,

Kadi Sarva Vishwavidyalaya, Gandhinagar, Gujarat

Email: truptivyas86@gmail.com

સારાંશ

સ્ત્રીઓ ભારતની લોકસંખ્યા અને આર્થિક માળખાની મહત્વપૂર્ણ હિસ્સો છે. છેલ્લા ઘણા દાયકા દરમિયાન સ્ત્રી સાક્ષરતાનું પ્રમાણ પુરુષોની સરખામણીમાં ઝડપી વધી રહ્યું છે, જે અભણ સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં ઘટતી દર્શાવે છે. તેમ છતાં, શિક્ષણના ક્ષેત્રે હજુ પણ ઘણાં ફેરફારો છે — નબળી શાળાની સુવિધાઓ અને સામાજિક અપેક્ષાઓ જેવી અવરોધો છોકરીઓના શિક્ષણમાં અડચણ ઉભી કરે છે. આર્થિક સ્વાવલંબન સ્ત્રીઓને સશક્ત બનાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે, છતાં ગરીબી, નબળું આરોગ્ય, સામાજિક ભેદભાવ અને રુઢિચુસ્ત લિંગભેદ આગળ વધવામાં અવરોધ રૂપ છે. આ અસમાનતાઓને હરાવવા માટે સ્ત્રી સશક્તિકરણ અત્યંત આવશ્યક છે. ભારતીય યોજનામાં પ્રથમ વખત સ્ત્રીઓને સામાજિક અને આર્થિક વિકાસના નાયકો તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા છે. વિવિધ શાસકીય યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો આ પરિવર્તન માટે અમલમાં મૂકાયા છે. આ લેખમાં ભારતમાં સ્ત્રી સશક્તિકરણ માટેના વર્તમાન મુદ્દાઓ, પડકારો અને જરૂરી વ્યૂહરચનાઓની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

મુખ્ય શબ્દો : સ્ત્રી સશક્તિકરણ, સામાજિક અવરોધો, આર્થિક પડકારો, નીતિ હસ્તક્ષેપ, લિંગ સમાનતા

1. પરિચય

પ્રાચીન ભારતીય સમાજમાં, ખાસ કરીને વૈદિક યુગ દરમિયાન, સ્ત્રીઓને ઘણાં ક્ષેત્રોમાં પુરુષો સમાન હક મળતા હતા. તેમને પોતાના જીવનસાથી પસંદ કરવાની અને પુનર્વિવાહ કરવાની પણ છૂટ હતી — જેમકે સર હર્બર્ટ રિસ્લી જેવા વિદ્વાનોએ દલીલ કરી છે. આની સામે આધુનિક સંસ્કૃતિ અને ધાર્મિક ધારણાઓએ સ્ત્રીઓના અધિકારોમાં ઘટાડો કર્યો છે. જેમકે શરૂઆતમાં ઈસ્લામ ધર્મે સ્ત્રીઓને મિલકતના હકો આપીને તેમની સ્થિતિ સુધારી હતી, પરંતુ પછીના સમયમાં પર્દા પ્રથાએ તેમને એકાંતમાં ધકેલ્યા. તેવી જ રીતે સતી પ્રથા જેવી હિંદુ પરંપરાઓ, જે એક સમયમાં વખોડાઈ હતી,

આજના સમયમાં પણ કેટલીક જગ્યાએ સમર્થન પામી રહી છે. આ પરિવર્તનો દર્શાવે છે કે શતાબ્દીઓ દરમિયાન સ્ત્રીઓના અધિકારોમાં હાસ થયો છે.

કોઈ પણ સમાજમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ એ તેના સભ્યતાના સ્તરને દર્શાવે છે. ભારતની મહિલા મજૂરી બળમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે છતાં, તેમને હજુ પણ શોષણ અને અવગણનાનો સામનો કરવો પડે છે. આર્થિક સુધારાઓએ ખાસ કરીને ખેતી પર નિર્ભર સ્ત્રીઓને વધુ અસર કરી છે કારણ કે નવી ટેકનોલોજી અને કૌશલ્ય વિકાસ માટેના સંસાધનોની ઊપલબ્ધતા ઓછા વર્ગ માટે મર્યાદિત રહી છે. રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં સ્ત્રીઓનું યોગદાન, ખાસ કરીને ગ્રામ્ય ભારતમાં, મહત્વપૂર્ણ છે, છતાં તેમને જમીનની માલિકી, રાજકીય ભાગીદારી અને શિક્ષણ જેવા મૂળભૂત અધિકારોથી વંચિત રાખવામાં આવે છે.

લિંગભેદ, પગારમાં અસમાનતા અને અવાંછનીય લિંગાનુપાત જેવી સમસ્યાઓ હજુ પણ આ તફાવતને સ્પષ્ટ કરે છે. તેથી સ્ત્રી સશક્તિકરણ માનવ વિકાસનું કેન્દ્રબિંદુ બનવું જોઈએ — જે સરકારના પ્રયાસો અને સામાજિક પરિવર્તન બંનેની માગણી કરે છે. સ્ત્રીઓની કલ્યાણ, શિક્ષણ, આરોગ્ય, સુરક્ષા અને સક્રિય ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવી જરૂરી છે જેથી સર્વસમાવેશક રાષ્ટ્રીય વિકાસ શક્ય બને.

2. સ્ત્રી સશક્તિકરણની સમજ

'સશક્તિકરણ' નો અર્થ, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓના સંદર્ભમાં, છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં વધુ જાણીતા અને અગત્યના બન્યા છે, ખાસ કરીને સંયુક્ત રાષ્ટ્ર જેવી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના પ્રયાસો દ્વારા. આનો મૂળ અર્થ એ છે કે સ્ત્રીઓમાં પોતાની જાતે નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા વિકાસિત થાય, પોતાના જીવન પર નિયંત્રણ રાખી શકે અને પિતૃસત્તાક વ્યવસ્થાના કારણે થતી અસમાનતાઓનો સામનો કરી શકે.

સશક્તિકરણ એ એક પ્રક્રિયા પણ છે અને એક લક્ષ્ય પણ છે — જે પાંજરરૂપ સમાજીકાર માળખાને પડકાર આપે છે અને લિંગ સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે. સાચું સશક્તિકરણ એ છે કે સ્ત્રીઓને એવી કૌશલ્ય, આત્મવિશ્વાસ અને તકો આપવામાં આવે કે તેઓ પોતાના હકો માટે અવાજ ઉઠાવી શકે, નિર્ણયપ્રક્રિયામાં ભાગ લઈ શકે અને આર્થિક તેમજ સામાજિક રીતે સ્વતંત્ર બની શકે.

મહત્વપૂર્ણ વાત એ છે કે સ્ત્રી સશક્તિકરણનો અર્થ પુરુષોના વિરોધમાં નહીં પરંતુ સમાનતા, પરસ્પર સન્માન અને સહભાગીદારત્વમાં છે. આ સમાજના મૂલ્યો, ભૂમિકાઓ અને સંબંધોમાં પરિવર્તન લાવવા માટે જરૂરી છે જેથી પુરુષ અને સ્ત્રી બંને ન્યાયસભર અને સમાવેશક સમાજ માટે સાથે વિકાસ કરી શકે.

2.1 વ્યક્તિગત સશક્તિકરણ

વ્યક્તિગત સ્તરે સશક્તિકરણની શરૂઆત આત્મજાગૃતિ અને આત્મવિશ્વાસથી થાય છે. એ સ્ત્રીઓને મુક્તપણે વિચારવા, પોતાની વાત મૂકવા અને પોતાના નિર્ણયો માટે જવાબદાર બનવાની શક્તિ આપે છે — ઘરના સ્તરે કે જાહેર ક્ષેત્રમાં. આ સશક્તિકરણનો આધાર સ્ત્રીઓને ગેરન્યાયી પ્રથાઓને પડકારવા અને પોતાના હકો માટે અવાજ ઉઠાવવાની શક્તિ આપે છે.

2.2 સામાજિક સશક્તિકરણ

સામાજિક સશક્તિકરણ એ દરેક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓને સમાન હકો અને જવાબદારીઓ સાથે સામેલ કરવાની વાત કરે છે. તેમાં એવા સમાજની કલ્પના છે જ્યાં સ્ત્રીઓને પુરુષોની સરખામણીમાં કોઈ ભેદભાવ વિના જીવન જીવવાની તક મળે. આ માટે જૂની માન્યતાઓ અને રુઢિઓને તોડવી પડશે અને સ્ત્રીઓને ગૌરવ અને નેતૃત્વ સાથે આગળ વધવા માટે સશક્ત બનાવવું પડશે.

2.3 આર્થિક સશક્તિકરણ

આર્થિક સ્વાવલંબન સ્ત્રીઓ માટે સશક્તિકરણનો અગત્યનો પગથિયો છે. તેમને આવક ઊપજાવતી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડવાની, નાણાકીય સંસાધનો, તાલીમ અને ઉત્પાદન સાધનોની માલિકી સુધી પહોંચ મેળવવાની તક આપવી જોઈએ. આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર બનવાથી સ્ત્રીઓને પોતાનું જીવન કેવી રીતે જીવવું તે અંગે સ્વતંત્ર નિર્ણયો લેવા માટે શક્તિ મળે છે અને તેઓ રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપી શકે છે.

2.4 કાનૂની સશક્તિકરણ

સ્ત્રીઓના હકોને સુરક્ષિત કરવા માટે મજબૂત કાનૂની માળખું જરૂરી છે. કાનૂની સશક્તિકરણનો અર્થ છે કે માત્ર પ્રગત કાયદાઓ જ બનાવવાનું નહીં પરંતુ તે કાયદાઓની જમીન પર અસરકારક અમલ પણ સુનિશ્ચિત કરવો. સ્ત્રીઓને તેમના કાનૂની હકો વિશે જાગૃત કરવું અને જરૂરી સહાય મેળવવા માટે યોગ્ય માધ્યમ પૂરું પાડવું જરૂરી છે.

2.5 શૈક્ષણિક સશક્તિકરણ

શિક્ષણ એ સશક્તિકરણનો આધારશિલા છે. એ જ્ઞાન આપે છે, આત્મવિશ્વાસ વધારે છે અને સ્ત્રીઓને તક મેળવવા માટે જરૂરી સાધનો આપે છે. શીખેલી સ્ત્રીઓ પોતાના હકોની રક્ષા કરવા, જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા અને સામાજિક તેમજ આર્થિક વિકાસમાં સક્રિય રીતે ભાગ લેવા માટે વધુ સક્ષમ બને છે.

2.6 રાજકીય સશક્તિકરણ

રાજકીય સશક્તિકરણ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે સ્ત્રીઓને શાસન અને નિર્ણયપ્રક્રિયામાં દરેક સ્તરે અવાજ મળે — સ્થાનિક સંસ્થાઓથી લઈને રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સુધી. સાચી પ્રતિનિધિત્વયુક્ત લોકશાહીમાં સ્ત્રીઓએ રાજકીય જીવનમાં સમાન ભાગીદારી હોવી જોઈએ જેથી નીતિ અને કાયદાઓ દરેક નાગરિકના હકોને પ્રતિબિંબિત કરે.

3. ભારતમાં સ્ત્રી સશક્તિકરણ

ભારતના બંધારણમાં લિંગ સમાનતાની પ્રતિબદ્ધતા પ્રવર્તન, મૂળભૂત હકો અને દિશા-સૂચક સિદ્ધાંતોમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. વર્ષો દરમિયાન નીતિગત દૃષ્ટિકોણમાં પણ પરિવર્તન આવ્યું છે — મૂળભૂત રીતે કલ્યાણમૂખી અભિગમથી વિકાસ કેન્દ્રિત અભિગમ અને હવે સશક્તિકરણ તરફ પ્રવાહ જોવા મળ્યો છે, ખાસ કરીને પાંચમા પાંચ વર્ષીય યોજના પછીથી.

સરકાર દ્વારા મહિલાઓના ઉન્નતિ માટે અનેક કાર્યક્રમો શરૂ કરવામાં આવ્યા છે અને વિવિધ કાયદાઓ પણ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. 1993માં "સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધ તમામ પ્રકારના ભેદભાવના ઉછેર સામેના સંમેલન" (CEDAW) ને અનુમોદન આપવું, રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગની સ્થાપના, અને 2001ને "સ્ત્રી સશક્તિકરણ વર્ષ" તરીકે ઘોષિત કરવું — આ બધું જ સ્ત્રી સશક્તિકરણના દિશામાં મહત્વપૂર્ણ પગલાં છે.

તથાપિ, ખરેખર સશક્તિકરણ હજી એક સતત પ્રક્રિયા છે. તેમાં માત્ર કાયદાકીય આધાર પૂરતો નથી, પણ સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક પરિવર્તન પણ જરૂરી છે. સમાજમાં વાસ્તવિક પરિવર્તન માટે સ્ત્રીઓને તેમને મળતા અધિકારો અને તકોનો ઉપયોગ કરવા માટે સક્રિય રીતે સશક્ત બનાવવાની જરૂર છે.

4. સ્ત્રી સશક્તિકરણમાં મુદ્દાઓ અને પડકારો

આગલા ઘણા પ્રયાસો છતાં, ભારતમાં સ્ત્રીઓના સંપૂર્ણ સશક્તિકરણના માર્ગમાં ઘણા પડકારો હજી પણ અડગ છે:

4.1 અનપઢપણું

વિશેષ કરીને ગ્રામિણ અને વંચિત સમુદાયોની મહિલાઓમાં સાક્ષરતાનો અભાવ છે, જેના કારણે તેમની તકો સુધી પહોંચ, આર્થિક સ્વતંત્રતા અને હકો વિશેની જાગૃતિ મર્યાદિત રહી છે. મહિલાઓ અને પુરુષોના સાક્ષરતાના દરમાં તફાવત આજે પણ વ્યાપક લિંગ અસમાનતાને દર્શાવે છે.

4.2 આર્થિક અસશક્તિકરણ

સ્ત્રીઓ ભારતની લોકસંખ્યાનો મોટો હિસ્સો ધરાવતી હોવા છતાં, તેઓ ફોર્મલ વર્કફોર્સ (આધિકારીક શ્રમિકબળ)નો માત્ર નાનો હિસ્સો છે. પગારમાં ભેદભાવ, નાણાકીય ઋણ માટે મર્યાદિત ઍક્સેસ અને ઉત્પાદન સાધનોની માલિકીનો અભાવ તે ચથાવત પડકારો છે.

4.3 કાનૂની અજાણપણું

ભલે પ્રગત કાયદાઓ હાજર છે, પણ ઘણી મહિલાઓને તેમના અધિકારો વિશે જ જાણ નથી. આ અજાણપણે, સામાજિક દબાણ સાથે મળી, તેમને ન્યાય માટે અવાજ ઊઠાવવાથી અટકાવે છે.

4.4 લિંગ આધારિત ભેદભાવ

સ્ત્રીઓનો ભેદભાવ જન્મ સમયે જ શરૂ થાય છે — જેમ કે નર-માદા પસંદગી, શૈક્ષણિક તકોમાં અસમાનતા, અને જાત અભિવ્યક્તિ અને હલનચલન પર નિયંત્રણ. પરંપરાગત માન્યતાઓ હજુ પણ મહિલાઓ માટે મર્યાદિત ભૂમિકાઓ ઘડી આપે છે.

4.5 અમલમાં ખામી

અનેક સરકારી યોજનાઓ અને નીતિઓ હોવા છતાં, તેનું અમલન અને દેખરેખ નબળી છે. કાયદા અને જમીન પરની હકીકત વચ્ચેના તફાવત આ પ્રયાસોની અસરકારકતાને નબળી બનાવે છે.

4.6 કાનૂની અમલની નબળાઈ

સ્ત્રીઓના રક્ષણ માટેના કાયદાઓ ઘણીવાર યોગ્ય રીતે અમલમાં મૂકાતા નથી. ન્યાયમાં વિલંબ, ગુનાઓનું ઓછું અહેવાલ આપવામાં આવવું અને કાયદામાં રહેલી ખામીઓ મહિલાઓના હકોને વધુ પછાડી દે છે.

4.7 રાજકીય પ્રતિનિધિત્વની ઓછી હિસ્સેદારી

ભલે સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓમાં મહિલાઓ માટે આરક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે, છતાં ઉંચા રાજકીય પદો પર તેમની હાજરી ખૂબ જ ઓછી છે. મહિલા આરક્ષણ બિલ હજી રાષ્ટ્રીય સ્તરે સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આવ્યો નથી.

4.8 ગરીબી

મહત્વપૂર્ણ ભાગની સ્ત્રીઓ ગરીબીની રેખાથી નીચે જીવે છે. આ કારણે તેઓ શિક્ષણ, આરોગ્ય અને નિર્ણયો લેવામાં ભાગ લેવા માટે જરૂરી તકોથી વંચિત રહી જાય છે.

4.9 આરોગ્ય અને સલામતીની સમસ્યાઓ

પ્રસૂતિમાં મૌતનો દર, કુપોષણ અને પ્રજનન આરોગ્ય સેવાઓની અછત મહિલાઓ માટે ગંભીર ચિંતાના મુદ્દા છે. લિંગ આધારિત હિંસા પણ એક વ્યાપક સમસ્યા બની રહી છે.

4.10 સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધ ગુનાઓ

ઘરેલું હિંસા, દહેજ મૃત્યુ, એસિડ એટેક અને જાતિય હિંસા જેવા ગુનાઓનું પ્રમાણ ખૂબ ઊંચું છે. આ બધું સ્ત્રીઓની સુરક્ષા અને આત્મસન્માન પર સીધી અસર કરે છે.

4.11 અસમાન લિંગાનુપાત

પુત્રપ્રત્યેની સાંસ્કૃતિક આગ્રહતા એ સ્ત્રી ભૂણહત્યા જેવી પ્રથાઓને જન્મ આપે છે, જેના પરિણામે દેશમાં લિંગાનુપાતનો અસંતુલન સર્જાય છે અને તે સમાજમાં ઊંડી અસમાનતા ઉત્પન્ન કરે છે.

4.12 બાળલગ્ન

કાયદે પ્રતિબંધિત હોવા છતાં, ખાસ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં બાળલગ્ન હજી પણ સામાન્ય છે. આ પ્રવૃત્તિ છોકરીઓના શિક્ષણ, આરોગ્ય અને સ્વતંત્રતાને ગંભીર રીતે નુકસાન કરે છે.

5. સ્ત્રી સશક્તિકરણ હાંસલ કરવા વ્યૂહરચનાઓ

સ્ત્રી સશક્તિકરણના રસ્તામાં આવેલા પડકારોને દૂર કરવા માટે એક બહુવિધ અભિગમ જરૂરી છે — જે દરેક ક્ષેત્ર અને પ્રાદેશિક સ્તરે અસરકારક રીતે લાગુ પડે.

5.1 શિક્ષણ

શિક્ષણ એ ગરીબી અને ભેદભાવના ચક્રને તોડવાનો શક્તિશાળી સાધન છે. દરેક સ્તરે છોકરીઓને ગુણવત્તાપૂર્ણ અને સરળતાથી પ્રાપ્ય શિક્ષણ મળવું જરૂરી છે. શિક્ષણ કાર્યક્રમો સમાવિષ્ટ (inclusive), લિંગ-સંવેદનશીલ અને આત્મવિશ્વાસ, નેતૃત્વ અને નિર્ણયક્ષમતા વિકસાવવાના હેતુ સાથે રચવામાં આવવા જોઈએ.

5.2 રોજગાર

રોજગાર મહિલાઓને નાણાકીય સ્વતંત્રતા અને સામાજિક સુરક્ષા આપે છે. સરકારની યોજનાઓ, કુશળતા વિકાસ કાર્યક્રમો અને ઉદ્યોગસાહસિક તાલીમ મહિલાઓને ઔપચારિક તથા અનૌપચારિક ક્ષેત્રમાં જોડવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય અને પછાત વર્ગની મહિલાઓ પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

5.3 મહિલાઓની સંસ્થાઓ

જડમૂળ સ્તરે કામ કરતી મહિલાઓની ટોળકી અને સ્વસહાય જૂથો (SHGs) સામૂહિક સશક્તિકરણ માટે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. આ સંગઠનો સ્ત્રીઓને એકતામાં બાંધે છે, માઇક્રોક્રેડિટ માટે સહાય કરે છે, હકો માટે અવાજ ઊઠાવે છે અને સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ સુધારવામાં મદદરૂપ થાય છે.

5.4 માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી

માહિતી સુધી પહોંચ અને ડિજિટલ સાક્ષરતા મહિલાઓ માટે શિક્ષણ, આરોગ્ય અને નાણાકીય સમાવેશના નવા માર્ગ ખોલે છે. મહિલાઓ માટે ડિજિટલ ખાઈ (digital divide) દૂર કરવી તેમને સરકારની સેવાઓ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અને ડિજિટલ અર્થતંત્રમાં સહભાગી બનવામાં મદદ કરે છે.

5.5 વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી

ટેકનોલોજી સ્ત્રીઓની શારીરિક મહેનત ઘટાડવા અને કૃષિ, ઉત્પાદન અને સેવા ક્ષેત્રોમાં તેમની ઉત્પાદકતા વધારવા માટે મદદરૂપ બની શકે છે. લિંગ-સંવેદનશીલ ટેકનોલોજીના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ જેથી સ્ત્રીઓ ટકાઉ વિકાસમાં સક્રિયપણે જોડાઈ શકે.

5.6 ઉધોગસાહસિકતા

સ્ત્રીઓમાં ઉધોગસાહસિકતા માટે તાલીમ, નાણાકીય સહાય અને માર્ગદર્શન પૂરું પાડી તેમને નોકરી શોધનારાથી નોકરી આપનાર બનવા પ્રોત્સાહિત કરવું જોઈએ. પોતાની જાતે વ્યવસાય ચલાવવાનું સશક્તિકરણ મહિલાઓમાં આત્મવિશ્વાસ અને લાંબાગાળાની આર્થિક સુરક્ષા ઉભી કરે છે.

5.7 માઈક્રોફાઈનાન્સ

માઝવી આવક ધરાવતી સ્ત્રીઓ માટે નાની નાણાકીય સેવાઓ (microfinance) મહત્વપૂર્ણ ભુમિકા ભજવે છે. આવા નાણા તેમને નાના વ્યવસાય શરૂ કરવા કે વિસ્તૃત કરવા માટે મદદ કરે છે, જેનાથી તેઓ આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર બને છે અને ઘરમાં તથા સમુદાયમાં તેમનો પ્રભાવ વધે છે.

5.8 કાનૂની સુધારા અને જાગૃતિ

સ્ત્રીઓ માટે યોગ્ય ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવા માટે કાનૂની માળખાને મજબૂત બનાવવાની જરૂર છે. કાનૂની સાક્ષરતા કાર્યક્રમો દ્વારા સ્ત્રીઓને તેમના હકો વિશે જાગૃત કરવી અને સરળ કાનૂની સહાય ઉપલબ્ધ કરવી જોઈએ.

5.9 કૃષિમાં સહાય

સ્ત્રીઓને કૃષિમાં મુખ્ય યોગદાન આપનાર તરીકે માન્યતા આપવી જરૂરી છે. વિશેષ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં મહિલાઓને જમીન પર અધિકાર, કૃષિ કૌશલ્ય તાલીમ અને નાણાકીય સહાય પ્રાપ્ત થાય એ માટે નીતિઓ બનાવવી જોઈએ.

5.10 સામાવિષ્ટ નીતિ અભિગમ

નીતિના માળખાને ફક્ત કલ્યાણપર નહીં પરંતુ સશક્તિકરણલક્ષી દિશામાં વિકસાવવું જોઈએ. લિંગ-સંવેદનશીલ આયોજન, અમલ અને મૂલ્યાંકન પર ભાર આપવો જોઈએ. નીતિ રચનામાં મહિલાઓની સક્રિય ભાગીદારી તેમને યોગ્ય રીતે પ્રતિનિધિત્વ મળે એ સુનિશ્ચિત કરે છે.

6. ઉપસંહાર

ભારતમાં સ્ત્રી સશક્તિકરણ હાંસલ કરવું એ એક જટિલ પણ આવશ્યક લક્ષ્ય છે. બંધારણની જોગવાઈઓ, કાનૂની સુધારાઓ અને લક્ષિત યોજનાઓ દ્વારા નોંધપાત્ર પ્રગતિ જોવા મળી છે, છતાં દૃઢ સામાજિક માન્યતાઓ અને સંસ્થાગત અવરોધો આજે પણ સ્ત્રીઓની સંપૂર્ણ ક્ષમતા સુધી પહોંચવાનું રોકે છે.

સાચું સશક્તિકરણ માટે એકીકૃત અભિગમ આવશ્યક છે — જેમાં શિક્ષણ, આર્થિક સ્વતંત્રતા, કાનૂની જાગૃતિ અને રાજકીય તથા સામાજિક ક્ષેત્રોમાં સક્રિય ભાગીદારીનો સમાવેશ થાય છે. આ સાથે સરકાર, નાગરિક સમાજ, ખાનગી ક્ષેત્ર અને સમુદાયની સંયુક્ત જવાબદારી પણ જરૂરી છે જેથી સામાજિક અસમાનતાની મૂળભૂત રચનાને તોડવી શકાય. સ્ત્રીઓને સશક્ત બનાવવું એ માત્ર ન્યાયનો પ્રશ્ન નથી, પણ રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટેની વ્યૂહાત્મક જરૂરિયાત છે. ભારતની અડધીથી વધુ વસ્તી હોય તેમ સ્ત્રીઓને સમાન તક આપવામાં આવે, ત્યારે જ તેઓ રાષ્ટ્રના વિકાસમાં પૂરી હકદારીથી યોગદાન આપી શકે. સતત પ્રયાસો અને સામાવિષ્ટ નીતિઓ દ્વારા લિંગ સમાનતા, આત્મસન્માન અને તકોથી ભરપૂર ભવિષ્ય હાંસલ કરી શકાય છે.

7. સંદર્ભો

- “Kudumbashree: Concept, Organisation And Activities”, Kudumbashree, Thiruvananthapuram.
- Ambarao, Uplaonkar, “Empowerment of Women,” Mainstream, XLIII No.12, March 12, 2005.
- Archana, Sinha, “Micro Finance for Women’s Empowerment, A Perspective”, Kurukshetra, 52 No.6, April 2004.
- Aruna Goel, Violence and Protective Measures for Women Development and Empowerment, New Delhi, Deep & Deep Publications (2004).
- Arundhati, Chattopadhyay, “Women and Entrepreneurship”, Yojana, 49, No.1, January 2005.
- DR. Sangeeta Nagaich & Preeti Sharma, Role of Law in Women Empowerment, International Journal of Resarch in Commerce, Economics and Management (2012), 2(6), pp. 111-11
- Flavia Agnes, Law and Gender Inequality: The Politics of Women’s Rights in India New Delhi, Oxford University Act (1999).
- Flavia Agnes, Marriage, Divorce and Matrimonial Litigation, New Delhi, Oxford University Press (2011).
- Gupta, V.S., “Capacity Building For Effective Empowerment of Women,” Kurukshetra, 50No.8, June 2002.
- Hall, C.M., Women Empowerment, London, Hemisphere Publishing Corporation, 1992.
- India, Ministry of Home Affairs, National Crime Records Bureau, Crime in India, 2011.
- India, Ministry of Statistics and programme Implementation, Women and Men in India (2012), 14th Issue.
- J. Bhagyalakashmi, “Women’s Empowerment - Miles to Go”, Yojana, 48 No.8, August 2004.

- K. Sayulu, G. Sardar & B. Sridevi “Impact of Self-Help Groups on Women Empowerment- An Empirical Study,” Management Researcher, XI No.3 & 4, January – June 2005.
- K. Sekhar, and B.S. Vasudeva Rao, “Empowerment of Women Through Distance Education”,.
- Kochurani, Joseph, Women Empowerment A Conceptual Analysis, Vimala Books and
- Leela, Menon, “Women and Social Attitude”, Kerala Calling, March 2004.
- Meenakshi, Malhotra, Empowerment of Women (In Three Volumes), Delhi, Isha Books, 2004, Volume 1.
- Meenakshi, Malhotra, Empowerment of Women (In Three Volumes), Delhi, Isha Books, 2004.
- Prof. Kailash Rai, The Constitutional Law of India, Allahabad, Central Law Agency (2009). M. Laxmikanth, Indian Polity, Chennai, McGraw Hill Education (India) Private Limited.
- Prof. S.N. Misra, Indian Penal Code, Allahabad, central Law Agency (2010) Publications, Kanjirappally, 2005.
- Rama Jois, Legal and Constitutional History of India, Part I (New Delhi: Universal Law Publishing Co. Ltd (2001), p.13
- S.M. Chaturvedi, Labour and Industrial Laws, Allahabad, Central Law Agency (2006).
- Sachidananda, A.N., Women’s Rights – Myth and Reality, Patna, Sinha Insititute of SocialStudies, I983.
- Sakuntala, Narasimhan, Empowering Women, An Alternative Strategy from Rural India, New Delhi, Sage Publications India Pvt. Ltd, 2001.
- Sexual Harassment of Women at Workplace (prevention, prohibition & Redressal) Act, 2013
- Shaik, N. Meera and D.U.M. Rao, “IT For Empowerment of Women”, Yojana, 47 No.2, February 2003.
- Sharma, Sheetal, “Empowerment of Women and Property Rights Key to Rural Development”,Kurukshetra, 54 No.8, June 2006.
- Sunil, Agarwal, “Technology Model for Women’s Empowerment: Reaching the Unreached”, Kurukshetra, 51 No.7, May 2003.
- Sushama, Sahay, Women Empowerment – Approaches and Strategies, New Delhi, Discovery Publishing House, 1998.
- Syed, Afzal Peerzade and Prema Parande, “Economic Empowerment of Women: Theory and Practice,” Southern Economist, 43 No.21, March 1, 2005.

- United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report 1996, NewYork, 1996.
- V. Mohini,Giri, Emancipation and Empowerment of Women, New Delhi, Gyan Publishing House, 1998.
- Vinod, Teckchandani, “Human Rights Education for Empowerment”, South Asian Journal of Socio Political Studies, 4 No.2, January - June, 2004.
- Yogendra, Narain, S.N.Sahu and L.Lakshmi, “Empowerment of Women”, Mainstream, Annual 2004, December 25, 2004.

